

o výsledcích výzkumů raně středověkých kostelů v Chrastru nad Hornádou — okr. Sp. Nová Ves, Trebišove, Plané — okr. Tachov, rotundy sv. Petra na Budči, komendy řádu německých rytířů v Praze a osídlení v areálu Konvikt na Starém Městě pražském. Otázce vesnických refugií v Čechách se věnuje P. Charvát, problém vyhnanství sázavského konventu v Uhrách a jeho odraz ve výstavbě kláštera na Sázavě řeší K. Reichertová. Postihnutelnosti termínů *ecclesia* a *capella* v archeologických pramenech se zabývá P. Sommer.

Problému výzkumu měst se týká příspěvek J. Muka k genezi východoslovenských měst a městských domů ve středověku a článek V. Píši o opevnění pražského pravobřežního sídliště.

Výzkum hmotné kultury je zastoupen článkem F. Gabriela a J. Smetany o vesnickém řemesle 13. století a dalšími příspěvky o podkovách 16.—17. století na Slovensku a pozdně gotické kachlové peci z Liptovskej Mary.

Lumír Poláček

Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der römischen Kaiserzeit. Herausgegeben von Helmut Schneider. Wege der Forschung, Band 552. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1981. Stran VI + 460.

Sborník příspěvků k sociálním a hospodářským dějinám římské doby císařské, které vybral a instruktivní předmluvou (str. 1—28) uvedl H. Schneider, obsahuje sedmáct studií od dvanácti autorů, jež byly převzaty z různých vědeckých publikací, především periodik. Německy napsané stati (celkem pět) byly pouze přetištěny a nanejvýš rozšířeny o „Nachträge“ (str. 256 n., 369—371, 394 n.), ostatní byly do sborníku přeloženy z angličtiny (celkem deset) a francouzštiny (dvě). Studie jsou seřazeny chronologicky podle svého vzniku — r. 1952: E. A. Thompson, Bauernaufstände im spätklassischen römischen Gallien und Spanien (str. 29—47); r. 1955: A. H. M. Jones, Das Wirtschaftsleben in den Städten des römischen Kaiserreiches (str. 48—80); r. 1958: A. H. M. Jones, Der römische Kolonat (str. 81—99); r. 1959: A. H. M. Jones, Überbesteuerung und der Niedergang des Römischen Reiches (str. 100—108); K. H. White, Technik und Gewerbe im Römischen Reich (str. 109—127); r. 1961: István Hahn, Freie Arbeit und Sklavenarbeit in der spätklassischen Stadt (str. 128—154); r. 1964: Ramsay MacMullen, Soziale Mobilität und der Codex Theodosianus (str. 155—167); r. 1965: Moses I. Finley, Technische Innovation und wirtschaftlicher Fortschritt im Altertum (str. 168—195); r. 1967: René Martin, Plinius der Jüngere und die wirtschaftlichen Probleme seiner Zeit (str. 196—233); r. 1968: István Hahn, Das bäuerliche Patrocinium in Ost und West (str. 234—257); r. 1970: Michael Crawford, Geld und Austausch in der römischen Welt (str. 258—279), Ramsay MacMullen, Markttag im römischen Imperium (str. 280—292), André Chastagnol, Die Entwicklung des Senatorenstandes im 3. und 4. Jahrhundert unserer Zeitrechnung (str. 293—306); r. 1971: E. M. Staerman, Der Klassenkampf der Sklaven zur Zeit des Römischen Kaiserreiches (str. 307—335); r. 1972: Géza Alföldy, Die Freilassung von Sklaven und die Struktur der Sklaverei in der römischen Kaiserzeit (str. 336—371); r. 1976: Géza Alföldy, Soziale Konflikte im Römischen Kaiserreich (str. 372—395); r. 1977: Richard P. Duncan-Jones, Abrundung von Altersangaben, Analphabetentum und soziale Differenzierung im Imperium Romanum (str. 396—429).

Přes zřetel k časové posloupnosti vzniku studií není kupodivu sborník tematicky nijak rozříštěn, a kromě zmíněného již Schneiderova úvodu s nástinem toho, jak různě se od konce minulého století daná problematika řešila, mu ucelený ráz dává také souhrnný přehled vybrané literatury (str. 431—445) a jednotný rejstřík (str. 447—460). Základ sborníku tvoří tři studie anglického historika A. H. M. Jonese o hospodářském životě v městech za římského císařství, o vývoji římského kolonátu a o působení nadměrného zdanění na zánik římské říše. Jones mimo jiné ukazuje, že v 6. století n. l. byly příjmy ze zemědělství v Blízkém východě dvacetkrát vyšší než příjmy z obchodu a řemesel (str. 50), že v Egyptě se normální nájemné rovnalo polovině hrubého ročního výnosu (str. 101) a že pro rozklad římské říše mělo rozhodující úlohu neúměrně vysoké zdanění (str. 108). Znevohnění kolónů bylo podle

něho původně jen „vedlejším produktem“ vládního opatření, vydaného pravděpodobně již Diocletianem v rámci jeho daňové politiky (str. 98 n.).

Na vzájemné vztahy mezi vědou, technikou a řemeslem v římské říši se zaměřuje příspěvek K. D. Whita, ale spíše se v něm jen zpochybňuje než přesvědčivě vyvrací takřka vžitě již teze o tom, že využívání práce otroků činilo nepotřebným zdokonalovat jednoduché tehdy stroje a že se starověcí vědci o výrobu vůbec nezajímali. Autor ovšem nepochybuje o celkově nízké technické úrovni antického výrobního procesu, který podle něho mohly vyvést ze stagnace pouze stroje poháněné přírodní energií (str. 125), a otevřenou ponechává otázku, zda zmíněnou stagnaci více způsoboval drahý transport, práce otroků, chybějící kooperace mezi teoretickou a aplikovanou vědou, nebo nedostatečné prostředky k tvorbě kapitálu (tamtéž). Správně proto radí M. I. Finley (str. 168) nepídit se při studiu antických hospodářských poměrů po převratných vynálezech a raději zkoumat vývoj v rámci technických možností, jak je ze starověku známe. Ale víme skutečně, ptá se Finley (str. 173), že se ve starověku produktivita nezvyšovala? Sám sice hned upřímně přiznává, že to nevíme, ale vnitřně je o pokroku ve starověkém výrobním procesu zřejmě přesvědčen, zvláště když zdůrazňuje, jak vynikající specialisté se vyskytovali mezi antickými otroky (str. 192).

V krizi otrokářských výrobních vztahů a s ní souvisejícím přesunu těžiště průmyslové produkce z měst na venkov (str. 154) spatřuje hlavní příčinu hospodářských problémů pozdní antiky I. Hahn. V jeho rozboru je cenný metodologický přístup k otázce, jaké důsledky měly městské i státní manufaktury (srov. str. 145—153) v pozdně římské ekonomice a jak se vedle nich uplatňovaly drobné řemeslnické dílny, buď zcela bez otroků, nebo jen s otrockými uční a propuštěnci (str. 141). Celkově lze pak podle Hahnova názoru (str. 133) pozorovat růst významu svobodné a polosvobodné práce. Problematická je ovšem snaha vyjádřit číselně poměr mezi otroky a propuštěnci, jak se o to pokouší G. Alföldy. Již statistické tabulky o věku, v němž otroci dosahovali svobody (str. 350 n.), a o stáří zemřelých propuštěnců (str. 353) můžeme pokládat jen za přibližné, neboť dochované náhrobní nápisy zdaleka nejsou úplným materiálem; ale ještě mnohem problematickejší je statistika toho, jakého stáří dosahovali otroci (str. 352 a 354), poněvadž jen některým z nich se po smrti dostalo náhrobního nápisu. Přesto je z materiálu Alföldym pracně sebraného a statisticky zpracovaného poučné, že se jen zcela výjimečně otroci dožili věku vyššího než padesáti let (str. 354).

V druhém svém příspěvku dospívá Alföldy k závěru (str. 393 n.), že sociální konflikty (rozuměj: třídní boj) v římské říši doby císařské nebyly příčinou velkých společenských převratů, a sama krize, v níž se uprostřed 3. století n. l. říše ocitla, prý vyplynula „z koincidence hospodářských potíží na základě strukturálních slabín římské ekonomie a barbarských vpádů“. Hned poté pak Alföldy dokonce tvrdí (str. 393), že se římská společnost císařské doby skládala nikoli z antagonistických tříd, nýbrž z mnohotvárné směsi stavů a vrstev, pročež (str. 394) „sociální konflikty mohly přivést k zániku pouze státní systém, a nikoli sociální skladbu společnosti“. Vskutku nelze pochybovat, že povstání otroků ve starověku neměla programový cíl revolučně přeměnit společnost směrem k vývojově vyšší společenskoekonomické formaci, ale cožpak se existence společenských tříd a třídního boje měří jen podle úspěšných sociálních revolucí?

Po krvavém potlačení Spartakova povstání se otroci již nikdy nepokusili o masově organizovaný odpor, konstatuje Je. M. Štajermanová (str. 311) a přitom uznává značnou úlohu císařského vojenskobyrokratického aparátu, který byl s to již v zárodku čelit hrozícím vzpourám. Ale přesto třídní boj podle jejího dalšího výkladu nijak neutichal. Otroci se totiž mstili svým pánům denunciacemi (str. 312), útekem (str. 314—316) a v zoufalství i sebevraždou (str. 330), a Římané si dobře uvědomovali, že ve svých otrocích mají stále nepřátele (str. 318 a 333). Proto si k uchování imperia vytvořili promyšlenou ideologii, spjatou s kultem rodinných i státních bohů (str. 323—330). V této souvislosti pokládá Štajermanová za charakteristické, že se chudí lidé a otroci odkláněli od konformního politického života i od oficiální ideologie (str. 329), přičemž tento proces vyústil především v raném křesťanství (str. 335). Avšak tuto stránku pozdně římských dějin příspěvek Je. M. Štajermanové již dále nerozvádí.

Článek R. MacMullena o sociální mobilitě a jejím odrazu v Theodosiově kodexu

zdůvodněně vystihuje jádro celého problému, že totiž uvedená sbírka pozdně římských zákonů vyjadřuje záměry císařů připoutat jednotlivé společenské vrstvy natrvalo k jejich stavu; ale vzhledem k tomu, že bylo třeba právě tyto zákony znovu a znovu opakovat, lze poznat, jak málo se zpravidla dodržovaly (str. 167). Selská povstání, o nichž se zaměřením na Gallii a Hispánii píše E. A. Thompson, ostatně ukazují, jak se občas uplatňovaly snahy vymoci si zlepšení sociálního údělu zbraněmi. Jejich význam se však podle Thompsonova mínění (str. 47) stává zřejmým teprve tehdy, studují-li se v kontextu s vpády barbarů.

Hospodářskými problémy z doby kolem roku 100 n. l., především z toho hlediska, jak se odrážejí v dopisech Plinia Mladšího, se zevrubně zabývá R. Martin a dospívá k závěru, že tehdy v Itálii bylo mnoho statků, ale málo latifundistů (str. 199 a 232). Kromě otázky vlastnictví půdy se ovšem autor zaměřuje také na problémy související s vedením hospodářství, s pronajímáním pozemků a s exploatací otrocké pracovní síly. Obchod v pozdní republice a za raného císařství zkoumá M. Crawford. Z jeho rozboru numismatických i literárních pramenů vyplývá, že římský stát při zásobování trhu ražbou peněz neměl žádnou přesně vytčenou politiku a že pouze v zájmu svém vlastním nebo těch, kteří se ve vládě dovedli prosadit, sahal občas k finančně politickým opatřením (str. 279). Že se čile obchodovalo ve velkých městech, je dobře známo, ale obchod se provozoval i na venkově, a to především o trhovách dnech. R. MacMullen zkoumá, kdy a kde se trhy konaly, a zvláštní pozornost přitom věnuje střední Itálii (srov. též mapku na str. 292).

Statistické metody se uplatňují v příspěvku R. P. Duncana-Jonese o zaokrouhlování životního stáří s přihlédnutím k analfabetismu a sociální diferenciaci (zajímavé tabulky jsou na str. 403—428), kdežto MacMullen hledá v Theodosiově kodexu odpovědi na otázku, jak vypadala sociální mobilita na konci starověku, v podstatě tradiční metodou, přičemž si uvědomuje, že právní prameny nikdy přesně nevystihují skutečnost (str. 167). Ke konci starověku se vztahují také další dvě studie: Chastagnolova o vývoji senátorského stavu ve 3.—4. století a Hahnova o patrocinii venkovanů ve východní a západní části říše. V jejich rozdílech spatřuje I. Hahn (str. 255 n.) jednu z příčin, proč se na Západě dostali rolníci v plnou závislost na zemědělských magnátech a v poddanství přešli z římské říše do feudálního středověku, zatímco v Byzanci ještě dlouho přežívali svobodný nebo relativně svobodný rolnický stav a podmiňoval tak delší existenci pozdně římského politického systému ve východní části říše.

Josef Češka

Hans Jürgen Tschiedel, **Caesars „Anticato“**. Eine Untersuchung der Testimonien und Fragmente. *Impulse der Forschung*, Band 37. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1981. Stran XIII + 149.

Roku 46 př. n. l. si po Caesarově vítězství u Thapsu vzal M. Porcius Cato, zvaný Mladší, v Utice raději sám dobrovolně život, než by vůči sobě strpěl samovládcovu blahosklonnost. Jeho rozhodný čin, odpovídající přísnému stoicismu, vzbudil v opozičních senátorských kruzích velké sympatie a nejen M. Iunius Brutus, ale i M. Tullius Cicero Catona literárně oslavili v dílech; zřejmě již ve starověku ztracených. Caesarův rovněž nedochovaný spis *Anticato* či *Anticatones* byl v roce 45 př. n. l. politickou odpovědí tehdy všemocného římského státníka na Ciceronovu chválu, v níž se Cato Mladší stával symbolem odcházející republikánské mravnosti i zásadovosti. V Caesarově replice se až dosud spatřoval pamflet, který hanobením památky zesnulého není autorovi ke cti (srov. str. IX), ba dokonce se často soudí, že všechny kritické údaje o Catonu Mladším v pozdější antické literatuře jsou na Caesarově hanopisu závislé (srov. str. 124).

H. J. Tschiedel rozebírá všechna „testimonia“ o Caesarově spisu (str. 35—68) i všechny jeho zlomky, porůznu se vyskytující u antických autorů (str. 69—125), a to i s výčtem zlomků pochybných (str. 124 n.). Jeho studie je zajímavá jak metodou zpracování, tak svými závěry. Materiálem k rámcovému poznání Caesarova spisu o dvou knihách, jehož titul zněl spíše *Anticato* než *Anticatones* (str. 5 n.), je pouhých jedenáct zlomků, jejichž detailní analýzou se Tschiedel snaží vyčíst z mí-